Ellen Deckwitz & Simon Mulder

De Anatomische Les

DE GEEST VAN DE DICHTER

Deze voordracht werd uitgesproken tijdens de 32ste Anatomische les, met het thema mentale gezondheid, in het Concertgebouw op donderdag 12 november 2026 door dichters Ellen Deckwitz en Simon Mulder.

Amsterdam UMC

Ellen

Geachte aanwezigen,

Welkom bij deze *infomercial* voor de letteren. Mijn naam is Ellen Deckwitz, dichter, columnist en letterkundige, en naast mij vindt u Simon Mulder, een negentiende-eeuwer geboren in de verkeerde tijd, poëet, voordrager extraordinaire en groot letterkenner. Wij hebben het genoegen om jullie de komende vijftien minuten iets te mogen vertellen over geest, gezondheid en de letteren.

Nu kunt u zich afvragen wat twee dichters bij deze wetenschappelijke aangelegenheid doen, maar geen zorgen, wij zijn hier perfect op onze plek, wetenschap en literatuur hebben zich immers al eeuwenlang door elkaar laten inspireren. Freud baseerde zijn theorie over naar bed willen met je moeder op literaire voorbeelden als Hamlet van Shakespeare en Oedipus Rex van Sophocles. En omgekeerd zou Prousts *Op zoek naar de verloren tijd*, waarin hij de relativiteit en beïnvloedbaarheid van het menselijk geheugen aantoont, ondenkbaar zijn zonder het nauwe contact dat hij als jonge man had met psycholoog Paul Sollier, die destijds werkte aan een negentiende-eeuwse voorloper van wat later cognitieve gedragstherapie zou gaan heten.

Niet alleen kunnen verhalen en poëzie wetenschappers op ideeën brengen, maar ook de mens erachter. Soms zet een verhaal of een gedicht iets haarfijn uiteen waar je zelf maar niet de vinger op kon leggen, wat je helpt om te verwerken, verder te leven, gevoelens te legitimeren waar je eerder nog de woorden niet voor had.

De letteren kunnen bovendien nog meer doen dan inspireren of bewustmaken. Neem het werk van de Nederlandse dichteres Vasalis, die leefde van 1909 tot 1998 en dus een goed deel van de twintigste eeuw had meegemaakt. In deze periode veranderde het leven van miljarden mensen niet alleen ingrijpend door wereldoorlogen en globalisatie, maar ook door de toename van haast, stress en eenzaamheid die het moderne leven met zich mee kon brengen.

Vasalis was, als kinderpsychiater, gefascineerd door de vraag hoe ze mensen kon helpen om zich beter staande te houden in deze heftige nieuwe wereld. Dat deed ze niet alleen door decennialang kinderen en volwassenen te behandelen, maar ook door het publiceren van gedichten waarin ze de menselijke geest, met al zijn tekorten en mogelijkheden, verkent. En daaraan dankt de Nederlandse literatuur bijvoorbeeld het gedicht ‘Sotto Voce’, dat begint met de regels:

> Zoveel soorten van verdriet,
> ik noem ze niet.
> Maar één, het afstand doen en scheiden.
> En niet het snijden doet zo’n pijn
> maar het afgesneden zijn.

Die laatste uitspraak, die talloos keer herhaald en geciteerd werd, vormt een grote waarheid. Dat de ergste pijn niet komt door een breuk, maar door het isolement erna. Een inzicht waaraan men in zowel de professionele context van de hulpverlening, alsook in het eigen leven veel kan hebben om je eigen verdriet of dat van anderen te begrijpen.

Hetzelfde geldt voor veel dichters. Neem de Amerikaanse twintigsteeeuwse dichter Charles Bukowski, die met Vasalis de liefde voor de fles deelde, maar ook die voor de introspectie, en manieren om te leren omgaan met de zwaartekracht van het bestaan.

Zo schreef hij:

> "Soms kruip je 's ochtends je bed uit en denk je dat je het niet meer aankan. Maar dan lach je vanbinnen, herinner je je alle keren dat je eerder zo voelde."

Literatuur kan helpen om het bestaan te verkennen en te trotseren. Daarvoor pleit ook de Amerikaanse schrijver Andrew Solomon, die in zijn beroemde literaire memoires *The Noonday Demon* reflecteert op hoe juist taal en betekenis ervoor zorgen dat je als mens de wereld iets beter aan kan. Zo schreef hij in eerdergenoemde memoires dat woorden de eigenschap hebben dat ze hetgene waar we bang voor zijn kunnen overweldigen, juist op de momenten dat angst groter lijkt dan dat het leven goed is.

Ieder tijdvlak, iedere cultuur, brengt haar eigen aandoeningen voort. Om het maar met de Italiaanse filosoof Paul Virilio te zeggen: met de uitvinding van de trein werd ook het treinongeluk uitgevonden. Maar gelukkig brengt ieder tijdvlak, en iedere cultuur, ook weer haar eigen wonderen voort, bij wijze van antwoord, maar vooral als remedie. En in het kader daarvan geef ik nu graag het woord aan Simon Mulder.

Simon

Ellen gaf aan dat ik naar de negentiende eeuw verlang, maar dat is misschien eerder naar de literatuur dan naar de toenmalige stand van de geneeskunst: zonder moderne artsenij was ik er niet meer geweest – doch dat terzijde!

Elke maatschappij creëert dus zijn eigen geestelijke ziekten, en de letteren brengen dat vaak als eerste aan het licht. De grote dichter en voorman van de Tachtigers, Willem Kloos, schreef later in zijn leven zijn tijdschrift *De Nieuwe Gids* vol over zijn vreselijke jeugd met een gemene stiefmoeder. Hij werd een eenzelvig kind dat dromerig en afwezig was, wat anderen niet ontging. Zijn collega Arthur van Schendel dichtte rond 1900 over hem:

> Hij zei het zelf eens hoe hij, nog een jongen,
> Gezeten bij zijn vader met de krant,
> Van 't ritselend papier zo erg kon schrikken
> Dat hij van angst hard uit de kamer liep.
> Zo kreeg ook iedereen die hij mistrouwde
> Onmatige gestalte en vals gezicht.

Kloos' Romantische dichterschap en het bijbehorende gebruik van de gloednieuwe grands-cafés als kantoor leidden op zijn hoogtepunt als dichter in 1894 tot een alcoholisch delier, waarin hij al zijn vrienden en collega's in scheldsonnetten de huid vol schold, en tot een zelfdodingspoging toen diezelfde vrienden er vandoor gingen en een ander tijdschrift oprichtten – met een broodmes trachtte hij zijn keel door te snijden. In de geïndustrialiseerde en verstedelijkende maatschappij van eind negentiende eeuw, waarin veel traditionele familie- en gemeenschapsverbanden verbroken werden, waren depressie en suïcide een toenemend probleem: niet voor niets publiceerde de pionierende socioloog Émile Durkheim toen zijn baanbrekende studie over zelfdoding. Ook is de toenemende invloed en groei van de alcoholindustrie – denk in Nederland maar aan de opkomst van Heineken –

een belangrijke factor in die tijd. Kloos' leven is dus een tragische samenvatting van de ingrijpende maatschappelijk ontwikkelingen van de negentiende eeuw.

Kloos bracht vervolgens enige tijd door in het beruchte Paviljoen 3, hier in Amsterdam, en in het toenmalige Krankzinnigengesticht in Utrecht, waar hij onder de naam *Infernale impressies* sonnetten schreef met aangrijpende regels als:

> De gekken zitten in hun kerkgebouw
> Als stomme mummiën: met steenen ogen
> [...]
> Menschen, aanschouw: ik word als een van dezen.

Hij bracht zo mentale problemen aan het licht die de gewone burger niet met enig fatsoen ter sprake kon brengen. In het gesticht werd hij met een volstrekt nieuwe behandeling – elektrotherapie – genezen van zijn ziekte, maar helaas ook van de poëzie.

Een andere dichter die excelleerde in het tonen van het ontwrichtende effecten van de moderne tijd op de enkeling, was Herman Gorter. In zijn bundel *Verzen* uit 1890 eindigt hij een gedicht als volgt:

> Toen heb ik me stil neergezet
> aan den wegrand en met
> mijn oogen heb ik de stad aangekeken
> [...]
> Ik begon toen stil te rillen
> en in me bang voor mijn gillen
> te worden dat ik ging doen,
> ik kon het niet houden toen.

Het zoeken naar een nieuwe poëzie greep Gorter geestelijk én lichamelijk aan. De zintuiglijke overprikkeling van het moderne leven leidt zelfs tot dissociatie in regels als:

> Mijn lichaam was toen zoo wonderlijk,
> elk lid afzonderlijk
> leefde, ik zag het aan,
> ik wist niet waar te gaan.

En:

> mijn voeten als goede liên [lieden]
> liepen beneden.

De critici begrepen er in eerste instantie niets van: volgens één van hen zouden de verzen evenals 'de mededeelingen van een welsprekenden tafelpoot', alleen begrepen kunnen worden als men de verzen achterstevoren of ondersteboven las. De overbelasting leidde ertoe dat Gorter zijn toevlucht zocht in een nieuwe ideologie: het socialisme. 'Ik liep een jaar rond met een licht hoofd en rare oogen als ik er nu aan denk. Mijn gezondheid leed er zeer diep onder,' schreef hij later, 'Het was een literatuurziekte in me. Het is nu veel beter'.

Tijdgenoot en dichter Jan Hendrik Leopold, net als Gorter docent klassieke talen, moet door Gorter geïnspireerd zijn bij het componeren van de volgende regels:

> Mijn voeten zij gaan onder mij klisklas,
> mijn hoofd hangt in een web van schemeringen.

De ingetogen en precieuze Leopold werd, als een poëtische Beethoven, langzamerhand doof. Dat heeft niet alleen gevolgen voor de situatie in de klas, waar leerlingen het Wilhelmus opzeggen in plaats van Griekse rijtjes. Zoals vaker gebeurt, wordt de steeds dovere Leopold ook steeds meer paranoïde. Hij vermoedt overal complotten en verjaagt zijn vrienden, collega's en familie één voor één uit zijn leven. Daarover dicht hij:

> O levensdrank, hoe bittere smaak
> en nasmaak is de uwe
> bitter om in den mond te doen,
> bitter om uit te spuwen.

Rond 1900, ten slotte, beschrijft de grote Haagse dandy en romancier Louis Couperus in zijn *Boeken der kleine zielen* een degenererende, chique Haagse familie, waar je ongeveer de halve DSM in kunt terugvinden; de nuffige en kieskeurige Paul ontwikkelt langzamerhand een onhoudbare smetvrees, stoere militair Gerrit wordt depressief en slaat de hand aan zichzelf, oom Ernst leeft in eenzaamheid met zijn enorme collectie vazen die hij tegen elkaar hoort praten, en de oude mevrouw Van Lowe, de matriarch van het gezin, breekt onder het wegvallen van de Haagse façade in haar gehele familie, en ze raakt in wat Couperus een 'zielenschemering' noemt: de dementerende grootmoeder takelt langzaam af.

Ellen

Je kan het je anno 2026 amper voorstellen, maar destijds moest de ruimte om het over de donkerder gebieden van de geest te hebben, en dus ook de noodzaak om onderzoek hiernaar te doen, worden bevochten. Je kunt het pas over iets hebben, als er taal voor is. Wanneer er dus voorbeelden zijn om aan te halen, personages aan de hand van wie je een aandoening kan uitleggen, regels die je kunt citeren om inzichtelijk te maken wat er van binnen leeft. Zo vindt er al eeuwenlang een kruisbestuiving plaats tussen kunst en wetenschap. Wij hopen u hiermee een beetje te hebben geïnformeerd en vooral geïnspireerd om af en toe ook eens een ander boekje dan het gele in te zien.

Simon

Wij pleiten er overigens ook voor om een tijdschrift op te richten over deze vervlechting tussen literatuur en medische wetenschap: *Arts en Aforisme*. Wie belangstelling heeft mag zich na afloop van deze middag even bij ons melden.

Ellen

En voor nu: dank voor uw aandacht, en dank voor het werk dat u doet.